

Ігор Дауків

Народився 9 серпня 1976 року на Львівщині. Закінчив історичний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка (1998). Кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри документознавства та інформаційної діяльності Тернопільського національного економічного університету. Наукові інтереси: історія міжнародних відносин.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВЗАЄМИНИ 1919–1920 РР.: РОЛЬ ДИПЛОМАТІЇ УНР

На сучасному етапі розвитку українського суспільства перед урядовими та політичними силами країни постає завдання консолідації нації з метою реалізації політичних, економічних і соціальних реформ. Цей процес неможливий без відродження і формування духовності, національної гідності та свідомості. Розвиток громадянського суспільства, розбудова правової держави пов'язані не лише з економічними та політичними перетвореннями, а й з трансформацією соціальних уявлень, настанов та цінностей. Варто наголосити, що розвиток сучасної української дипломатії не повинен ігнорувати історичний досвід міжнародної діяльності України доби національно-демократичної революції та державотворчих процесів 1917–1921 рр., оскільки саме у той період була проголошена зовнішньополітична стратегія розвитку держави.

Державні взаємини між Україною та Польщею мають давню історію. Проте на шляху добросусідських взаємин двох держав перешкодою залишається недостатньо досліджена історія українсько-польського співжиття в часи української національної революції. Цей період знаменний і прикладами співпраці, і неоднозначними, суперечливими і складними сторінками у взаєминах між двома народами.

Дослідження процесу формування українсько-польських відносин розпочались ще у міжвоєнний період. У зв'язку з тим що українське питання було об'єктом гострої міжнаціональної та ідеологічної боротьби, українські науковці та політичні діячі,

наприклад С. Томашівський¹ і М. Лозинський², у своїх працях обґрунтовували розв'язання проблем з правом українського народу на самовизначення.

Слід зазначити, що як в українській, так і в польській історіографії зазначена проблема ще не знайшла належного висвітлення. За часів СРСР її побіжно вивчали в межах радянсько-польських стосунків³. Окрім того, українські державні утворення (УНР, ЗУНР) на етнічних українських землях розглядалися ними як щось неприродне, протизаконне, інспіроване ззовні.

Із здобуттям незалежності українські історики почали по-новому, спираючись на недоступні раніше джерела, досліджувати міжнародні аспекти українського питання. Незважаючи на те що до наукового обігу сьогодні залучені праці визначних державних діячів періоду національно-визвольних змагань В. Винниченка, І. Мазепи, Д. Дорошенка, С. Петлюри, С. Шелухина, висвітлення перебігу подій та оцінка українсько-польських взаємин в сучасній вітчизняній історіографії мають дискусійний характер⁴.

Проблема українсько-польських стосунків знайшла своє відображення у працях українських істориків І. Срібняка, О. Ковальчука, Т. Зарецької, В. Солдатенка, Д. Веденєєва, В. Соловійової, М. Литвина, О. Красівського⁵. Причому головний акцент ці автори зміщують на докази безвихідного становища уряду УНР при укладенні Варшавського договору.

Військові поразки Армії УНР у ході національно-визвольних змагань наприкінці 1919 року та невдачі української дипломатії на Паризькій мирній конференції у боротьбі за визнання та надання допомоги країнами Антанти у війні з радянською Росією суттєво звузили коло можливих союзників України. Провід УНР та його зовнішньополітичне відомство одним із них розглядало сусідню Польщу, хоча для врегулювання відносин з нею слід було вирішувати досить складні й неоднозначні проблеми: припинення бойових дій на Холмському й Волинському фронтах улітку 1919 року, приналежності Східної Галичини — території союзної ЗУНР, об'єднання військових зусиль проти радянської Росії та ін. Реалізація цих проблем була покладена впродовж 1919 року на надзвичайні військово-дипломатичні місії, зокрема генерал-полковника Сергія Дельвіга (травень–червень), полковника Петра Ліпка (липень), заступника голови Ради Міністрів УНР А. Ливицького (жовтень), які

працювали у Варшаві. Окрім того, у лютому і грудні на переговори за участю польських представників і Начальника держави Ю. Пілсудського виїжджав Головний отаман С. Петлюра.

На стосунки між Україною і Польщею впливало чимало як позитивних, так і негативних факторів. «Державотворчий процес в Україні й Польщі відбувався майже одночасно і в єдиному геополітичному просторі, але в різних умовах, — слушно відзначає київський історик С. Кульчицький. — Для Польщі ці умови були сприятливі, тому що її відродження як держави вважалося необхідним обома протиборствуючими у світовій війні сторонами». Ще 1916 року Центральні держави оголосили про відродження після війни незалежної Польщі. Водночас Антанта і США вважали Польщу принциповим елементом післявоєнної Європи. На відміну від України, запрошена рівноправним учасником Паризької мирної конференції Польща спромоглася заручитися підтримкою Антанти і отримати свободу дій на сході для приєднання силою частини українських земель: Східної Галичини, Холмщини й Волині. Будучи в стані війни з радянською Росією, Пілсудський вів себе досить пасивно й, керуючись національними інтересами, не надав допомоги генералові Денікіну, якого підтримувала Антанта⁶.

Від перших днів існування Директорії УНР її керівництво усвідомлювало необхідність порозуміння з Польщею, оскільки радянська Росія розпочала агресію проти України. Вже у лютому 1919 року С. Петлюра на переговорах командування Галицької армії з делегацією Антанти намагався переконати керівництво ЗУНР заключити мир з Польщею на будь-яких умовах, що створювало вигідні перспективи для УНР порозумітися з Варшавою і Антантою. Проте учасник переговорів у Ходорові відомий талановитий і досвідчений галицький дипломат М. Лозинський вважав, що С. Петлюра діяв недостатньо рішучо. «Якби Петлюра був поставив рішуче домагання, що в інтересі цілої Української Народної Республіки треба конче покінчити війну з Польщею і тому треба безумовно підчинитися рішенням Антанти, то се було би поважним аргументом на прийняття проекту перемир'я, бо Петлюра користувався тоді великим авторитетом. Одначе Петлюра, як на конференції з комісією Антанти не виступив рішуче в оборону Східної Галичини, так не мав також рішучості виступити з домаганням прийняття проекту комісії Антанти. Мабуть для нього самого тоді ще не

була ясна його пізніша орієнтація: через Польщу до Антанти за всяку ціну»⁷.

Першою спробою УНР безпосередньо встановити контакти й розпочати процес врегулювання відносин була поїздка до Варшави спеціальної дипломатичної місії у складі О. Карпинського і В. Прокоповича, надісланих головою уряду Чехівським узимку 1919 року. Але у розпалі українсько-польської війни, коли УНР проголосила Акт Соборності й активно допомагала ЗУНР та її Галицькій армії відбити агресію з боку Польщі, з українськими дипломатами вести переговори польське керівництво відмовлялося. 27 березня 1919 року польський сейм окреслив відношення до УНР однозначно: «Відізвання українців від Російської імперії не запевнить нам більшої безпеки східних кордонів. Агресивність українців є зараз сильніша й небезпечніша ніж російська»⁸.

Друга делегація на чолі з полковником Борисом Курдиновським була відряджена з Одеси тодішнім міністром закордонних справ УНР К. Мацієвичем, який вів переговори з представниками Антанти. Водночас К. Мацієвич встановив тісні стосунки з представником Польщі при антантівському командуванні Б. Кутиловським. Під час переговорів вони з'ясували, що Польща піде на укладення миру з УНР за умови, що та відкличе свої частини з Галичини й припинить бойові дії у захист ЗУНР. Адже на той час утворений Холмський фронт УНР прикривав північне крило Галицької армії, а у боях проти поляків брали участь наддніпрянські частини, зокрема артилерійські та авіаційні.

У складі делегації Б. Курдиновського, який мав офіційні повноваження уряду УНР «вступити в дипломатичні відносини з представниками Польської Республіки для обговорення і підписання угод і встановлення зв'язку між Урядом Української Республіки і Урядом Польської Республіки» до Варшави виїхав також генерал С. Дельвіг. У період діяльності української делегації у Варшаві на українсько-польському фронті сталися важливі події, які змушували Б. Курдиновського і С. Дельвіга форсувати переговори. 14 травня 1919 року польські війська перейшли у широкий наступ по всьому фронту⁹.

Отже українські дипломати потрапили у важку ситуацію, що змусила йти на компроміси й непопулярні домовленості. В результаті переговорів 24 травня підписано декларацію про готов-

ність УНР укласти військово-політичний союз на вигідних для Польщі умовах: відмова УНР від Східної Галичини і Волині до р. Стир, отже кордон по р. Збруч. Польська сторона брала на себе зобов'язання надати допомогу Армії УНР для боротьби з більшовиками, причому Армія УНР під час спільних операцій підлягала Генеральному штабові Війська Польського. Визнання незалежності України відкладалося до її визволення з допомогою Польщі та створення нового уряду. Спеціальним пунктом було зазначено, що зовнішньополітична діяльність дипломатичної служби УНР повинна узгоджуватися з Варшавою. Навіть польські історики, зокрема Севостьян Шайдак, визнавали, що це був договір нерівноправних партнерів і Україна могла перетворитися в сателіта Польщі. Його могли схвалити лише група українських політиків, які гуртувалися навколо Остапенка та Мацієвича¹⁰.

Важливо відзначити, що домовленості Б. Курдиновського у Варшаві ігнорували статті Акту Соборності від 22 січня 1919 року, а його декларація і заяви використано польською делегацією в Парижі, що вплинуло на рішення Найвищої Ради з проблеми Галичини. З Варшави негайно надійшла телеграма Ллойд Джорджу, яка була зачитана на засіданні, про обнадійливі переговори між УНР і Польщею та союз у боротьбі з Москвою. У скрутний для УНР момент, коли Червона армія затисла її на клаптику української території в районі Кам'янця-Подільського та коли під натиском поляків 50-тисячна Галицька армія наблизилася й могла врятувати ситуацію, С. Петлюра та уряд УНР під тиском обставин не визнають результатів переговорів і дезавуують Курдиновського як посла за перевищення повноважень, після чого він подається до Парижа¹¹.

Противників польської орієнтації в Україні було досить багато. Навколо президента ЗУНР і члена Директорії з січня 1919 року Є. Петрушевича створилося угруповання галичан і наддніпрянців, яке не сприймало ніяких територіальних поступок Польщі. Між тим, навіть буковинець М. Василько, дипломатичний представник ЗУНР у Відні, а 1919 року — посол УНР у Швейцарії, вважав необхідним йти на компроміси задля головного — зберегти державність. «Як відомо, — писав він у листі з Берна міністрові (з серпня 1919 — голові уряду) І. Мазепі, — жодна держава в початках своєї самостійності не розпоряджалася своєю цілою територією, тож чому мають власне українці...

збудувати зараз державу, обнімаючи усі її етнографічні території... Українці є примушені все те віддати, що зараз перепинає дорогу іти рука в руку з румунами і поляками, котрі мають ті самі устремління, що й українці, — перешкодити в утворенню давньої Росії»¹².

Оцінюючи тодішню ситуацію, В. Литвин наголошує: «Каменем спотикання між Україною та відновленою Річчю Посполитою Другою була Східна Галичина. Доки точилася українсько-польська війна та існувала ЗУНР, українсько-польські стосунки не мали великих перспектив. Але після того як УГА була витіснена поляками на лівий берег Збруча, а Верховна Рада Паризької мирної конференції 25 червня 1919 р. ухвалила передати Східну Галичину під тимчасове управління Польщі, з'явилися перспективи для українсько-польських контактів. Керівник Польської держави Ю. Пілсудський, побоюючись імперських амбіцій Росії, прихильно ставився до існування Української держави як буфера між Польщею та Росією»¹³.

Петлюра прагнув якомога скоріше знайти порозуміння з Варшавою і ліквідувати польський фронт. 31 травня 1919 року він скерував до Львова представницьку дипломатичну місію на чолі з генералом С. Дельвігом з головним завданням досягнути перемир'я між УНР і Польщею та домовитися про спільні дії проти Москви. Виступаючи й від імені ЗУНР, українські дипломати узгодили демаркаційну лінію перемир'я, яка увійшла в історію як «Лінія Дельвіга» (Незвиська–Острів–Тернопіль–Заложці)¹⁴. Отже, цей план територіальної поступки на користь Польщі, складений у момент найбільшого успіху загальної травневої офензиви польських військ, був набагато гіршим від «Лінії Бертелемі», відкинutoї керівництвом ЗУНР. Звичайно, керівництво ЗУНР його відхилило, що дало привід польській делегації у Парижі досягти вигідної постанови від 25 червня, яка взагалі не лишала галичанам території.

23 липня С. Петлюра підписав Уповноваження голові нової дипломатичної місії полковникові Генерального штабу П. Ліпко, який виїхав до Варшави із завданнями домогтися перемир'я на українсько-польському фронті, а також звернутися до представників держав Антанти з проханням взяти під захист українське населення Східної Галичини, окупованої польськими військами¹⁵. 9 серпня 1919 року Головний отаман особисто звернувся до Ю. Пілсудського з листом, в якому наголошував: «Український

народ у своїй боротьбі з ворогом людської культури і своєї національної державності має право на співчуття та допомогу від своїх найближчих сусідів, тим більше, що відбиваючи свою рідну землю від насильників-окупантів, нав'язуючих Україні чужі їй форми комуністичного ладу, ми не стаємо на шлях білого терору. А йдемо під гаслом широкого демократизму та державного будівництва, найкращим представником якого в Польщі вважаємо ми Вас, Пане Начальнику Держави Польської. Але боротьби з більшовиками ми ще не закінчили... Отже, стає очевидною konieczність певного порозуміння між польським та українським командуванням для подальшої боротьби»¹⁶.

У середині серпня до Варшави виїхала ще одна дипломатична місія на чолі з П. Пилипчуком для вирішення проблеми кордонів та укладення угоди про мир. У заяві від 19 серпня голова місії визнав польську пропозицію про кордон, встановлений ухвалою Найвищої Ради Паризької мирної конференції. В інтерв'ю польській пресі він повідомив, що справа Галичини вирішена й уряд УНР та український народ прагне встановити дружні відносини з Польщею. 1 вересня було досягнуто найважливішого — перемир'я з поляками й, відтак, ліквідації одного з фронтів українського війська. Щоправда, у зв'язку із напруженим становищем на інших фронтах — радянському та новому — денікінському, перемир'я дісталось шляхом болісної поступки — визнання кордону з Польщею по Збручу. Це викликало хвилю обурення провідників ЗУНР та особового складу Галицької армії, з чим С. Петлюрі довелося рахуватися. Отже укладена Пилипчуком попередня угода з поляками була кваліфікована урядом УНР як перевищення повноважень¹⁷.

Восени 1919 року, особливо після зайняття денікінцями Києва й успішного просування на московському напрямку, все більше польських діячів, не лише з оточення Ю. Пілсудського, усвідомлювали, що біла Росія для Польщі так само небезпечна, як і для України. У ті дні один з чільних дипломатів міністерства закордонних справ Польщі Р. Кноль попереджав прем'єра І. Падеревського, що відроджена Денікіним нова Росія буде такою ж загарбницькою, як і Російська імперія. Її експансія буде скерована саме на захід проти новостворених на постімперських землях держав України, Литви, Латвії і Польщі. До речі, саме тоді представник Денікіна у Варшаві заявляв: «Росія вам не забуде того, що в час, коли її війська билися з більшо-

виками, ви послаблювали її акцію через укладення перемир'я з Петлюрою». Якщо дехто з оточення прем'єра схилився у відношенні до Росії на позиції Антанти, Ю. Пілсудський відкидав можливість порозуміння як з білою, так і червоною Росією, вважаючи їх однаковими ворогами державності. Саме такої думки був і С. Петлюра, який повністю підтримував заключену 1 вересня угоду про перемир'я.

26 вересня на спільному засіданні урядів УНР і ЗУНР було прийнято рішення про надіслання до Варшави нової дипломатичної делегації під проводом міністра закордонних справ А. Лівницького. Була також схвалена Інструкція, якої делегація повинна, на відміну від попередніх, суворо дотримуватися. Головним завданням дипломатичної місії було, насамперед, досягти українсько-польського порозуміння й заключити угоду про тісний союз з Польщею. Це створювало сприятливі умови для подальшої війни з більшовиками за визволення України та нові можливості і перспективи визнання УНР країнами Антанти й надання необхідної допомоги у національно-визвольних змаганнях. Надзвичайна дипломатична місія була вперше такою потужною — включала 38 осіб, а згодом налічувала 97, з них чотири політичних радників, п'ять радників-фахівців, зокрема військовиків, шість секретарів та ін. З жовтня вона прибула до Варшави й розпочала активну діяльність¹⁸.

Слід зазначити, що керівництво Польщі досить прихильно сприйняло приїзд українських дипломатів. Цьому сприяли особисті якості А. Лівницького та його погляди на відносини з Польщею. «Найближчими географічно сусідами України є народи румунський та польський, — писав він в одному з документів. — З національними державами цих народів Україна у своїй закордонній політиці і старалася нав'язати такі доброзичливі відносини, які б не тільки не стояли на заваді утворенню самостійної України, а навпаки, при певних умовах, помагали б скріпленню тої самостійності і перейшли б у формальний союз з Україною»¹⁹.

Переговори з поляками виявилися досить складними, хоча особисто Ю. Пілсудський приймав А. Лівницького й висловлював сподівання на їх успіх. Найбільш складною була проблема кордонів. Польська сторона відкидала запропонований українцями етнографічний принцип та поступку окупованими в ході українсько-польської війни 1918–1919 рр. так званими «іс-

торично польськими» землями Східної Галичини зі Львовом й погоджувалася на кордон виключно по Збручу. Вона опиралася на відомі рішення Паризької мирної конференції щодо Східної Галичини, прийняті Антантою на користь свого союзника. Волині, яка до світової війни була в межах Російської імперії, поляки не домагалися й пропонували дочекатися висновків Парижа. У звіті урядові УНР в середині жовтня А. Лівіцький скаржився, що переговори майже не просуваються, оскільки «основна ідея необхідності признання самостійності України і нав'язання між нею (Польщею. — *Авт.*) і Україною союзних стосунків — зустріла підтримку лише в колах Польської партії соціалістичної (ППС), почасти серед людовців (Селянської партії. — *Авт.*)... Близькі до уряду націонал-демократи вважають існування України за явище небажане і агітують за те, аби уряд коштом України мирився з Денікіном».

У вищих колах польського суспільства сформувалися кілька потужних політичних угруповань, які мали різні погляди на українську проблему. Бельведерський табір на чолі з Начальником держави Ю. Пілсудським і прем'єром Е. Морачевським були прибічниками ідеї створення федерації незалежних України, Білорусії і Литви, яка б прикривала Польщу від агресії з боку білої чи червоної Росії. Інше крило — впливова Націонал-демократична партія лідера Р. Дмовського та Селянська партія вважали сильну незалежну Україну небезпечною для Польщі й наполягали на приєднанні частини її земель, зокрема Холмщини, Західної Волині, Східної Галичини та Західного Поділля. Третє угруповання — великих землевласників в Україні, Білорусії і Литві — взагалі виступало за відновлення кордонів 1772 року, тобто до Дніпра²⁰. Отже опозиція Ю. Пілсудському у питанні порозуміння з Україною з перспективою військово-політичного союзу була досить потужною.

Враховуючи таку ситуацію, Петлюра в листі від 30 жовтня до А. Лівіцького не наполягав на вирішенні дуже спірних питань й рекомендував перевести переговори в площину економічних відносин — в обмін на хліб, цукор, гроші дістати зброю, а також повернути в Україну військовополонених українців. Головний отаман наголошував, що становище в Україні вимагає якнайскорішого врегулювання відносин з Польщею, недопущення альянсу Польщі з Денікіним, на чому наполягав Головнокомандувач Добровольчої армії. «Праця місії, на чолі

якої стоїте Ви, — писав С. Петлюра, — повинна провадитись якнайуспішнішим темпом. Певного швидкого темпу в цій праці вимагають і інтереси нашої Республіки. Я глибоко упевнений, що Ваша любов до справи і зручності допоможуть нам заладити польсько-українську суперечку і довести Вашу складну і тяжку працю до щасливого для України кінця». Дуже важливою для А. Лівіцького вказівкою С. Петлюри були заключні слова: «Для здійснення укладення мирного договору між Україною і Польщею в разі потреби можна йти на уступки, зважаючи на наше тяжке становище»²¹.

Голова дипломатичної місії А. Лівіцький усвідомлював, що для виконання складних завдань збереження української державності слід використати найменші можливості, враховуючи міжнародну ситуацію. У звіті тих днів він наголошував: «...всякі односторонні позиції, які-небудь одні напрямки політики, зараз неможливі, або й виключені; зараз грає роль напрямок всебічний, так би мовити універсальний, продиктований об'єктивною оцінкою обставин. Не може бути і мови про якусь односторонню орієнтацію, наприклад, на одну з груп недавньої світової війни». Відтак, незважаючи на матеріальні та інші труднощі, його міністерство, керуючись інтересами України, домагалось нарощувати мережу дипломатичних установ чи місій у різних країнах. Щодо конкретного завдання — встановити відносини з Польщею й заключити необхідні угоди — А. Лівіцький твердо обстоював прагматичну точку зору: «задня врятування Української Державності треба принести певні матеріальні жертви... зречтись територіального максималізму і вибрати новий шлях в закордонній політиці, який привів УНР до згоди з сусідніми державами Польщею і Румунією»²².

У листопаді 1919 року необхідність укладення союзу з Польщею усвідомлювали майже всі провідні діячі УНР. Відповідне рішення було ухвалене на засіданні Директорії та уряду УНР 15 листопада. У листі до А. Лівіцького Петлюра писав: «Ми напружуємо всі сили, але чи вистачить їх, я не певен... в цей час полагодження наших стосунків з Польщею могло би нас врятувати — дати нам базу деяку, зносини з світом і перспективи. Дуже жалко, що ми цих переговорів не почали раніш: може б мали більш сприяючі для нас обставини для заключення договору з Польщею (підкр. авт.)»²³.

Катастрофічна ситуація, яка склалася на більшовицькому і денікінському фронтах УНР, змусила місію А. Лівіцького звернутися до польської сторони з проектом угоди, в якій містилися територіальні поступки. Уряд УНР визнавав кордон по р. Збруч, а долю Волині залишав на розсуд Паризької мирної конференції. В угоді наголошувалося, що польський уряд надасть українцям рівні права і розвиток національної культури, поверне військовополонених, надасть допомогу озброєнням та ін.

2 грудня польська делегація погодилася на український проєкт договору, заявила, що Польща допоможе Україні, але підписання договору було відкладено й відбулося лише у квітні 1920 року. Керівництво України розуміло, що для визнання самостійної України та укладення з нею військово-політичного союзу Польщі заважала позиція Антанти в українській проблемі. Проте встановлення відносин на досягнутому рівні місією А. Лівіцького мало велике значення для УНР. По-перше, на початку грудня 1919 року під натиском червоних уряд і частина українського війська, яка не брала участі у Зимовому поході, знайшли у Польщі притулок, по-друге, дипломатія УНР отримала можливість виходу і контактів з представництвами країн Антанти та інших держав²⁴.

На розвиток українсько-польських стосунків і у зв'язку з перебуванням на території Польщі Генерального штабу і військових частин Армії УНР, що вимагало певних контактів з військовим відомством Польщі, наказом Директорії УНР від 12 грудня 1919 року при українській дипломатичній місії Лівіцького у Варшаві створено Військову секцію «для керування справами організації військовополонених в регулярні частини, організації матеріальної і духовної допомоги полоненим та інтернованим в Польщі, участі в розробленню проєктів і заключенню військових конвенцій між Урядами УНР і Річчі Посполитої Польської, військової експертизи при Українській Дипломатичній Місії»²⁵.

Згідно з досягнутими домовленостями між генералом В. Зелінським і міністром військових справ Польщі генералом Ю. Лесьневським усі українці-військовополонені чи інтерновані бійці Армії УНР проголошувалися «воєнками військових формувань дружньої держави»²⁶.

З переміщенням Державного центру до м. Тарнув у Польщі Міністерство закордонних справ суттєво поживило свою ді-

яльність, хоча воєнні обставини призвели до скорочення його штатів майже наполовину. На кінець 1919 року в центральному апараті міністерства працювало 8 осіб, в канцелярії — 15, у Департаментах — загальному — 16, іноземному — 14 і 6 урядовців для особливих доручень, загалом 59 працівників дипломатичного корпусу.

З метою поширення дипломатичної присутності України в країнах світу та активізації діяльності відомства на початку 1920 року було реорганізовано Департамент іноземних зносин. У ньому створено окремі відділи за напрямками діяльності: Слов'янських народів, Центральних держав, Англосакських народів, Близькосхідних народів, Романських народів²⁷. Зовнішньополітичне відомство УНР намагалося не лише зберегти свої представництва за кордоном, а й засновувати нові. Щоправда, за браком коштів А. Лівіцькому довелося відчутно скоротити їх штати. Проте дипломатична служба продовжувала активну діяльність у нових умовах знаходження уряду в еміграції²⁸.

Водночас уряд УНР, Головний отаман С. Петлюра та Міністерство закордонних справ продовжували наполегливу дипломатичну діяльність з метою укладення договору з Польщею та з її допомогою визволити Україну. Їм вдалося заручитися підтримкою Ю. Пілсудського, але цього виявилось недостатньо. Гальмували справу низка важливих чинників, які впливали на главу держави, й насамперед зовнішньополітичний. Він змушений був рахуватися з позицією Антанти, яка продовжувала підтримувати генерала Денікіна у боротьбі за єдину Росію. Й лише після його поразки навесні 1920 року, слушно зауважує І. Лісевич, «Антанта, хоч і неофіційно, але фактично залишила українське питання вирішувати Польщі на її власний розсуд». Внутрішніми факторами, які загальмували українсько-польські переговори до весни 1920 року були, перш за все, протиріччя між політичними таборами. Вони прагнули краще домовитися з більшовиками, ніж допомогти відновити і визнати незалежну Україну²⁹.

Лівіцький і його дипломатична делегація докладали всіх зусиль для досягнення угоди. На зустрічі з Пілсудським голова української місії був настільки твердо впевнений у своїй правоті, що той розпорядився своїм дипломатам врахувати позицію українців. За його сприяння активізувалася робота з організа-

ції Армії УНР. 26 березня С. Петлюра зібрав широку нараду вищого складу армії для обговорення проблеми розбудови українського війська за європейським зразком «по своєму духу республіканської, національної, демократичної, аполітичної». Було створено Вищу Військову Раду, затверджено штати Військового міністерства, військові статuti³⁰.

Не без ускладнень, але до 21 квітня договір був підготовлений до підпису главами держав. Його проект обговорювався політичним проводом у Кам'янці-Подільському, куди виїжджав з Варшави А. Лівіцький. Віце-прем'єр М. Шадлун, військовий міністр генерал В. Сальський та інші не заперечували можливості прийняти статтю про кордони навіть у польській редакції. Дехто визнавав проект важким для України, але враховуючи ситуацію, вважали його прийнятним. Лише Центральні комітети соціалістичних партій виступили категорично проти договору, про що повідомили Петлюру. Українська дипломатична місія у Варшаві 20 квітня схвалила пропозицію А. Лівіцького підписати угоду³¹.

Статті договору, підписаного 21 квітня 1920 року міністрами закордонних справ України і Польщі А. Лівіцьким та Я. Домбським, зазначали: 1. Польща визнавала право України на незалежність і Директорію УНР на чолі з С.Петлюрою як верховну владу; 2. Кордон між УНР і Польщею по р. Збруч, колишньому російсько-австрійському, на схід Здолбунова по Прип'яті. Доля волинських повітів, які відійшли до Польщі, буде вирішена пізніше українсько-польською комісією; 3. Польща визнає територію України в межах Правобережжя, тобто до кордонів з Росією до 1772 р.; 4. Польща зобов'язується не заключати міжнародних угод спрямованих проти УНР, а уряд УНР — відповідно проти Польщі; 5. Обидва уряди зобов'язані забезпечити національно-культурні потреби громадян меншості; 6. До розв'язання аграрної проблеми Конституцією УНР зберігаються права польських землевласників в Україні. Передбачається укладення економічних угод; 7. Інтегральною частиною Договору є Військова конвенція; 8. Заключна угода, крім статті 1 є таємною; 9. Угода вступає в силу негайно після підписання³².

Військова конвенція, підписана 24 квітня 1920 року генералом В. Сінклером з представниками польського генштабу, містила статті, в яких викладалися аспекти спільних військових

операцій на Правобережній Україні з метою визволення її від більшовиків. Її ключова 3-тя стаття передбачала: «У разі спільної польсько-української акції проти радянських військ на територіях Правобережної України... військові операції відбуваються під загальним керівництвом Начальної команди Польських військ». Стаття 8-ма регламентувала порядок відновлення влади на зайнятих землях у ході операцій, причому зазначалося, що військову й адміністративну владу формує український уряд. Щоправда, водночас визнавалося право польських військових властей охороняти тили своєї армії, зокрема утворювати органи жандармерії. 9-та стаття наголошувала, що перебування польських військ на території Правобережної України буде тимчасовим й «по виконанню загального плану спільної акції» вони будуть виведені до Польщі. 11–12 статті Військової конвенції передбачали продовження формування українських військових частин на території Польщі, а також, що «Начальна команда польських військ зобов'язалася забезпечити три українські дивізії зброєю, амуніцією, вирядом і одягом, згідно з нормами для польських частин». В інших статтях передбачалося, що під контроль поляків відходили на певний час залізниці та рухомий склад за винятком захоплених українцями в бою бронепоездів³³.

У зв'язку з підписанням політичного договору і Військової конвенції з Польщею С. Петлюра звернувся із заявою до українського народу. Насамперед він відзначав, що три роки Україна та її народ і армія ведуть героїчну боротьбу з ворогами за свою незалежність, причому без зовнішньої підтримки. Ні одна держава світу, крім Польщі, наголошував Головний отаман, не визнали самостійність УНР. І тепер лише «Польська Республіка стала на реальний шлях допомоги Українській Народній Республіці в її боротьбі з московськими більшовиками окупантами, давши змогу частинам її армії формуватися в себе, і ця армія теж йде битися з ворогами України. Але тепер українська армія буде битися не одна, а разом з армією дружньої нам Республіки Польської... По закінченні боротьби з большевиками польські війська будуть негайно обведені в межі своєї Республіки»³⁴.

На наш погляд, після Бреста саме Варшавський договір 1920 року був визначною віхою в діяльності української дипломатії в захисті незалежності України. Він має потужний пласт історіографії — від аналізів тодішніх політичних і державних діячів

України і Польщі до фундаментальних досліджень сучасних істориків обох країн, що виразно свідчить про важливі здобутки і наслідки українсько-польського військово-політичного союзу. Між тим, ця подія була досить неоднозначно зустрінута й оцінена як українським, так і польським суспільством. Власне, це було прогнозовано вже тоді, у квітні 1920 року.

Першими в Україні виступили проти Варшавських угод проводили соціалістичних партій (УСДРП, УПСР, Бунд, Паолей Ціон), які гуртувалися навколо уряду І. Мазепи. На нараді у Кам'янці-Подільському вони підписали спільну заяву, в якій відзначали: «Соціалістичні партії, підтримуючи уряд УНР, разом із тим весь час стояли на ґрунті безумовного недопущення чужоземної військової сили на території України і тому ... не можуть дати своєї згоди на санкцію військового походу польських військ на українську територію». В знак протесту голова уряду УНР І. Мазепа у травні пішов у відставку. Пізніше він писав, що Варшавський договір породив серед українського суспільства, й особливо серед галичан, велике невдоволення Українським державним центром в екзилі. Звинувачення стосувалися, головним чином, С. Петлюри. М. Грушевський, В. Винниченко, М. Шаповал вважали Варшавський договір зрадою інтересів Соборної України. Тодішній Головний суддя УНР С. Шелухин заявляв, що Петлюра не мав права без обговорення в Директорії приймати з А. Лівіцьким рішення про угоди. «Характер військового договору, — писав він пізніше, — той самий, що і політичного: все для поляків і нічого для українців. Я певен, що дійсно військові люди, як генерал Сінклер... зробили це тільки з послуху перед наказом Головного Отамана». Його особисто та опозиційне до Петлюри політичне угруповання, насамперед галичан, обурило те, що Польщі по суті дарувалася велика частина держави, в якій проживало щонайменше 10 млн українців. Проти договору виступив також В. Винниченко, якого підтримали українські комуністи та галицькі соціалісти на чолі з головою Всеукраїнського трудового конгресу С. Вітиком, який навіть надіслав з Відня телеграму до Москви, ганьбив Петлюру й пропонував негайно приступити до переговорів з УНР³⁵.

Вороже зустріли Варшавський договір чимало впливових політиків і у Польщі, що спричинило гострі дискусії та критичні виступи ендеків та їхніх прибічників, які вважали, що для національних інтересів держави більш вигідно і перспек-

тивно поділитися Україною з білою чи більшовицькою Росією. Про це відверто говорив Ю. Пілсудський під час переговорів з А. Лівичким. Але тверда воля, прагматизм і прихильне ставлення до України, яке він не приховував, перемогли й спричинили до підписання договору. Український історик І. Лісевич звернув увагу на те, що, визнаючи Україну і заключаючи з нею військово-політичний союз, Ю. Пілсудський робив це супроти політики Антанти і розпочав бойові дії проти більшовиків на Україні без узгодження з Парижем. Країни Антанти, особливо Англія, взагалі були проти польсько-більшовицької війни, Верховна Рада попередила 28 лютого 1920 року Польщу, що у випадку її нападу на Росію припине надавати їй допомогу. Проте Ю. Пілсудський не дуже оглядався на Антанту. Більше того, він намагався допомогти УНР здобути міжнародне визнання. Генералові Розвадовському, який їхав до Румунії з дипломатичною місією, він наголошував: «Польща хоче на цій базі виступити з ініціативою спільних з Румунією заходів для підтримання України в її роботі по організації власної держави. Румунія повинна піти за нашим прикладом і визнати виразно, як ми, уряд Директорії з Петлюрою на чолі»³⁶.

І все ж, на наш погляд, найбільш точно викладено цілі Варшави і ставлення до України у обіжнику Верховного командування для керівництва Волинським фронтом від 1 березня 1920 року, в якому наголошувалося: «Глава держави і польський уряд стоять на позиції безумовного послаблення Росії... У нинішній час польський уряд має намір підтримати національний український рух, щоб створити самостійну українську державу і таким шляхом значно послабити Росію, відірвавши від неї найбільш багату зерном і природними копалинами окраїну. Провідною ідеєю утворення самостійної України є утворення бар'єра між Польщею і Росією та перехід України під польський вплив і забезпечення, таким шляхом, експансії Польщі як економічної — для утворення собі ринку збуту, так і політичної»³⁷.

Навесні 1920 року, після розгрому Червоною армією військ генерала Денікіна, військові зусилля Москви зосереджуються на заході. Прикриваючись дипломатичними акціями щодо радянсько-польських мирних переговорів, зокрема нотами уряду Леніна від 2 та 22 лютого і 6 березня — Х. Раковського, за вказівкою Леніна в Україну й Білорусію стягувалися значні військові сили, які творили потужні Південно-Західний фронт

О. Єгорова та Західний — М. Тухачевського на польському напрямку. «Підготовка радянського вторгнення в Польщу, — зауважує Володимир Литвин, — пояснювалася не тільки, й навіть не стільки всією попередньою політикою „збирання” земель імперії, що розпалася. У 1920 р. більшовики вже ставили перед собою набагато більш масштабні цілі. Йшлося про здійснення силами 5-мільйонної Червоної армії “світової революції”. Радянська преса вже почала називати В. Леніна і Л. Троцького вождями світового пролетаріату. Польща цікавила вождів як плацдарм для вторгнення в Німеччину»³⁸.

Але польсько-українські війська випередили Червону армію і 25 квітня розгорнули наступ на широкому фронті. На Українському фронті від Прип'яті до Дністра діяли дві армії (3 і 4-та), у складі яких брали участь у наступі 3-тя і 6-та українські дивізії, до яких приєдналися після Зимового походу 5 травня 1920 року головні сили Армії УНР: 1-ша Запорізька, 2-га Волинська, 4-та Київська та 5-та Херсонська стрілецькі дивізії. Вони діяли під командуванням генерала Омеляновича-Павленка на південному крилі фронту. Загалом Армія УНР мала близько 20 тис. багнетів, 1,6 тис. шабель та 37 гармат. Відзначимо, що проти 143,5 тис. бійців і командирів польсько-українського війська Червона армія мала 65,3 тис. вояків, тобто вдвічі менше, що забезпечило союзним військам блискучий успіх і вже 7 травня 3-тя польська армія і у її складі 6-та Січова дивізія М. Безручка зайняли Київ. Крім всього, їх стрімкому наступові сприяли активні дії в тилах червоних українських повстанських формувань та протибільшовицький заколот кинутих на польський фронт двох бригад колишньої Галицької армії³⁹.

Під тиском Англії і Франції Польща вже 10 липня погодилася піти на перемир'я з Москвою та на кордон з Росією, який би проходив по лінії Буг — Збруч (так звана лінія Керзона). Проте польсько-російські переговори проходили не на користь поляків. Засліплена перемогами на фронтах радянська сторона їх по суті ігнорувала. Її армії домоглися великих успіхів й ситуація створювала більш вигідні позиції на майбутніх мирних переговорах. Зрештою, радянське військове командування, зокрема Тухачевський, Будьонний, Ворошилов, не збиралося зупинитися на досягнутому. В телеграмі конгресу Комінтерну в Москві в середині серпня Будьонний і Ворошилов писали, що конармій-

ці не вкладуть шаблі в піхви, поки над Варшавою, Берліном, Парижем і Лондоном не замайорять червоні прапори⁴⁰.

Але в результаті відомої Варшавської битви 14–17 серпня і поразки військ Тухачевського на фронті стався перелом і Червона армія під ударами польсько-українського війська покотилася на схід. Тими ж днями в Москві розпочався новий раунд радянсько-польських переговорів, на яких Польщі були запропоновані важкі умови, зокрема анулювати угоди з УНР, не утримувати на своїй території її війська та інші, які означали повну її капітуляцію. Та радянські дипломати прорахувалися й на нових переговорах щодо перемир'я у вересні-жовтні, коли Червона армія під ударами котилася на схід і Пінсудський, як він потім згадував, міг продовжувати наступ куди і скільки хотів, умови диктували поляки. Проте польське суспільство і впливові політики рішуче виступали за припинення війни з Росією. 12 жовтня 1920 року в Ризі був підписаний російсько-польський прелімінарний мирний договір, за яким припинялися бойові дії, визначалася лінія кордону по Україні Сарни–Рівне–Радивилів–р. Збруч. Польща зобов'язалася припинити підтримку збройних формувань УНР і Врангеля. 19 жовтня перемир'я вступило в дію.

Слід відзначити, що С. Петлюра направив до Риги дипломатичну місію УНР на чолі з С. Шелухиним і В. Кедровським. Він розраховував, що польська делегація Я. Домбського посприє її участю у переговорах. Але голова польської делегації повідомив С. Шелухину, що Польща вже визнала радянський уряд України та його делегацію. Отже, на переговори в Ризі делегація УНР не була допущена, хоча радянську Україну представляв сам голова уряду Х. Раковський. С. Петлюра висловив Варшаві протест проти сепаратних переговорів поляків з Москвою, оскільки це було грубим порушенням статті 4-ї Варшавського договору, адже Польща не мала права вести подібні переговори без участі України, які безумовно були скеровані проти неї. Військово-політичний провід УНР справедливо вважав переговори з Москвою за його спиною зрадою Варшави⁴¹.

Отже, уряд УНР та його армія залишилися один на один з могутнім противником. 7 листопада С. Петлюра скликав у Ялтушкові розширену нараду членів уряду і військового командування. Було схвалено рішення продовжувати боротьбу силами 20-тисячного українського війська. В результаті Україна

стала єдиною збройною силою, що веде війну з більшовиками, отже повинна бути концентруючим ядром всіх антимосковських сил. Відтак у ті дні було укладено договір між урядом УНР і Російським політичним комітетом у Польщі Б. Савінкова про спільні бойові дії з його 3-ю армією генерала Б. Перемикіна, яка підпорядковувалася українському командуванню. Слід зазначити, що угодою росіяни визнавали незалежність України. 8 листопада С. Петлюра надіслав листа Ю. Пілсудському, в якому з прикрістю зауважив на ситуацію і просив єдиного — набоїв. «В той час, як Ви будете читати цього листа, — писав він, — українське військо буде провадити бої з большевиками за осягнення лінії Буг. Я почав офензиву, бо се єдиний вихід із становища, утвореного ризьким трактатом, деякі пакти котрого для мене є незрозумілі... Єдине, що для мене ясным є, це те, що я залишаюсь один і що Україні прийдеться провадити дуже ризиковану боротьбу на очах у Європи, яка в позі Пілата буде дивитися „на схід”. Наприкінці листа Головний отаман висловив надію, що «в недовгому часі обставини примусять зробити ревізію Ризьких умов, а разом з тим поставлять на порядок дня і співдіяння польсько-українське»⁴². Певно, що Петлюра писав досить дипломатично, оскільки лише Польща могла надати уряду та Армії УНР притулок.

Ризький мирний договір між Польщею та РСФРР був підписаний 18 березня 1921 року. За ним припинялись бойові дії, анулювався Варшавський договір 1920 року між Польщею та УНР, встановлювався кордон (до Польщі відійшли Західна Україна й Західна Білорусія), визнавалися національно-культурні права українців і білорусів земель, які відійшли до Польщі, та ін. Таким чином в результаті виграла радянська Росія. Польща була найбільшою сусідньою державою з кордоном близько 1400 км. В інтересах Росії було не допустити використання Польщі як плацдарму для нападу з боку «імперіалістичних держав». Польща ставала мостом, який зв'язував Росію транзитними шляхами із Західною Європою, а її перебування у складі Російської імперії сприяло розвитку економічних відносин.

Підсумовуючи здобутки і втрати від Варшавського договору 1920 року та українсько-польського військово-політичного союзу, варто зазначити, що він виявився недовготривалим і розпався під впливом, насамперед, несприятливих зовнішньополітичних факторів. В результаті негативного відношення до України

з боку Антанти, українсько-польської війни 1918–1919 рр., в якій УНР підтримувала ЗУНР, а Антанта — Польщу, неоднозначного ставлення до встановлення тісного союзу політичних угруповань обох країни, хоча до цього спонукала боротьба із спільним ворогом — більшовицькою Росією, договір укладено з великим запізненням. Свою роль відіграв, слід визнати, й прагматизм Ю. Пілсудського, який керувався передусім інтересами Польщі й безумовно орієнтувався довгий час на Антанту, від якої залежала великою мірою доля його країни.

Для України Ризький договір та закінчення польсько-радянської війни позначили завершення поразкою національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Водночас поступово змінювалося ставлення Варшави до уряду УНР в екзилі та інтернованої Армії УНР. До Риги Польща була зацікавлена в присутності союзного українського війська на своїй території. Вона здійснювала контроль й могла розраховувати на використання у разі нової агресії з боку Москви. Після підписання Ризького договору необхідність утримання Армії УНР відпала, тим більше що серед її вояків виникли антипольські настрої. Окрім того, Росія вимагала розформувати українські військові частини й, згідно домовленостей, надсилала до таборів у Польщі спеціальні репатріаційні комісії. Оцінюючи ситуацію, пізніше С. Петлюра писав, що договір, заключений урядом Речі Посполитої Польської з урядом Української Народної Республіки у квітні 1920 року, був анульований фактом підписання в Ризі Польщею договору з Москвою. Відтак Варшава звела нанівець значення українського чинника в системі своєї східної політики.

Водночас Варшавський договір сприяв виходу України на міжнародну арену. Завдяки йому й допомозі з боку Польщі український народ продовжив збройну боротьбу за незалежність проти більшовиків 1920 року й разом з польським військом зірвали плани Москви щодо походу Червоної армії в Західну Європу й перенесення туди «світової революції». Крім того, все це сприяло зміцненню незалежності державних утворень на західних землях постімперської Росії: Фінляндії, Естонії, Латвії, Литви. Власне, й Польща значно зміцнила в результаті війни 1920 року свою державність та міжнародний авторитет.

- 1 *Томашівський С.* Під колесами історії: Нариси і ст. — Берлін: Укр. Слово, 1922. — 103 с. — (Б-ка «Укр. Слова»; № 15).
- 2 *Лозинський М.* Галичина в роках 1918–1920. — Відень, 1922. — 228 с. — (Укр. революція: Розвідки і матеріали; Кн. 5).
- 3 *Борщак І.* Польський наступ на Україну 1920 року у міжнародній політиці // Червоний шлях. — Х., 1925. — № 9. — С. 76–92; 1927. — № 7/8. — С. 109–144.
- 4 *Винниченко В.* Відродження нації: (Історія української революції (марець 1917 р. — грудень 1919 р.): В 3-х ч. — К.; Відень, 1920. — Ч. 1. — 348 с.; Ч. 2. — 328 с.; Ч. 3. — 535 с.; *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції. 1917–1921 (Спогади). — Т. 3. Польсько-український союз. Кінець збройних змагань. — Прага, 1943. — 231 с.; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918). Ч. 4. Під Директорією. На чужині (1919–20). — Львів: Червона Калина, 1924. — 104 с.; *Петлюра С.* Статті, листи, документи. Т. 3 / упоряд. та передм. «Великий державник України» В. Сергійчука; Ін-т досліджень модер. історії України в США та ін. — К.: Вид-во ім. О.Теліги, 1999. — 616 с.; *Шелухин С.* Варшавський договір між поляками й Петлюрою 21 квітня 1920 року. — Прага: Нова Україна, 1926. — 40 с.
- 5 *Срібняк І.* Симон Петлюра на чолі держави та війська: до питання про польсько-українські взаємини 1919–1920 рр. // Михальчук В. Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі: Заснування, розвиток, діяльність (1926–1998). — К., 1999. — С. 607–609; *Срібняк І.* Симон Петлюра на чолі держави та війська: до питання про пол.-укр. взаємини 1919–1920 рр. // Симон Петлюра та українська національна революція: Зб. пр. 2-го конкурсу петлюрознавців України. — К., 1995. — С. 137–164.; *Ковальчук О.В.* Українська військова місія в Польщі (липень–листопад 1920 р.) // Визвольний шлях. — 2006. — Річ. 59, кн. 7–8. — С. 140–161; *Зарецька Т.* Юзеф Пілсудський і Україна. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. — 288 с.; *Солдатенков В.Ф.* Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. — К.: Світогляд, 2007. — 621 с.; *Ведєнєєв Д.В.* Дипломатична служба Української держави. 1917–1923 роки. — К.: Національна академія СБУ, 2007. — 261 с.; *Соловйова В.В.* Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр.: Монографія / відп. ред. О.П. Реєнт. — Київ; Донецьк: Ін-т історії України НАН України, 2006. — 394 с.; *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / НАН України. Ін-т українознавства, Ін-т Схід.-Центр. Європи. — Львів, 1998. — 488 с.; *Красівський О.Я.* Українсько-польські взаємини в 1917–1923 рр. — К.: ІПіЕНД, 2008. — 544 с.
- 6 *Кульчицький С.* Проблема кордону між Україною і Польщею в радянській політиці 1919–1921 рр. // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. — К., 1993. — [Вип.] 1. — С. 188–199.
- 7 *Лозинський М.* Зазнач. праця. — С. 84.
- 8 *Їжакевський З.* Політика урядових, політичних угруповань // Наша культура. — 1969. — № 1. — С.3.
- 9 *Литвин М.* Зазнач. праця. — С. 354–355.
- 10 *Szajdak S.* Polsko-Ukraiński Sojusz Polityczno Wojskowy w 1920 roku. — Warszawa, 2005. — S. 94–95.
- 11 *Лісевич І.* Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р. // Polska i Ukraina. — Torun, 1997. — S. 81–84.
- 12 ЦДАВО України. — Ф. 3933. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 20.
- 13 *Литвин М.* Зазнач. праця. — С. 325.
- 14 Там само. — С. 310.
- 15 ЦДІА у м. Львові. — Ф. 362. — Оп. 1. — Спр. 32. — Арк. 4–5.
- 16 *Петлюра С.* Зазнач. праця. — С. 357–358.

- ¹⁷ ЦДАВО України. — Ф. 3172. — Оп. 3. — Спр. 35. — Арк. 15; ЦДІА у м. Львові. — Ф. 360. — Оп. 1. — Спр. 54. — Арк. 38.
- ¹⁸ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 21. — Арк. 198; *Матвієнко В., Головченко В.* Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. — К., 2001. — С. 88–89.
- ¹⁹ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 173. — Арк. 2.
- ²⁰ *Матвієнко В.* Українська дипломатія 1917–1921 років на теренах постімперської Росії. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. — С. 236–237.
- ²¹ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 21. — Арк. 198.
- ²² ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 404. — Арк. 4, 212–213.
- ²³ *Петлюра С.* Зазнач. праця. — С. 140.
- ²⁴ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 173. — Арк. 50; *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції. 1917–1921 (Спогади). — Т. 2. Кам'янецька доба. Зимовий похід. — Прага, 1942. — С. 144.
- ²⁵ ЦДАВО України. — Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 2. — Арк. 18.
- ²⁶ *Karpus Z.* Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. — Torun, 1999. — S. 24–25.
- ²⁷ *Ведєнєєв Д., Будков Д.* Юність української дипломатії. Становлення Зовнішньополітичної служби в 1917–1923 роках. — К., 2006. — С. 147–149.
- ²⁸ *Матвієнко В., Головченко В.* Зазнач. праця. — С. 95.
- ²⁹ *Лісевич І.* Зазнач. праця. — С. 88–89.
- ³⁰ *Галицька-Дідух Т.* Варшавський договір 1920 р. у контексті поборницької ідеї // Галичина. Історія. — Львів, 2000. — С. 90.
- ³¹ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 245. — Арк. 124–125.
- ³² *Михайлик Б.* Варшавський договір в світлі націоналістичної критики. — Вінніпег, 1950. — С. 5–7.
- ³³ *Шелухин С.* Зазнач. праця. — С. 28–31; Великий Жовтень і Громадянська війна на Україні. Енциклопедичний Довідник. — К., 1989. — С. 438–439.
- ³⁴ ЦДАВО України. — Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 8. — Арк. 1–3.
- ³⁵ *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції. 1917–1921 (Спогади). — Т. 2. Кам'янецька доба. Зимовий похід. — Прага, 1942. — С. 33.
- ³⁶ *Лісевич І.* Зазнач. праця. — С. 93.
- ³⁷ *Мельтюхов М.* Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918–1939 гг. — Москва, 2001. — С. 29–30.
- ³⁸ *Литвин В.* Україна: доба війни і революцій (1914–1920). — К., 2003. — С. 328.
- ³⁹ *Удовиченко О.* Україна у війні за державність. — Вінніпег, 1954. — С. 142.
- ⁴⁰ РДВА. — Ф. 245. — Оп. 2. — Спр. 3. — Арк. 32.
- ⁴¹ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 3. — Спр. 49. Арк. 152; *Матвієнко В.* Зазнач. праця. — С. 268–270.
- ⁴² ЦДАВО України. — Ф. 1429. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 2–3.

У статті висвітлюється питання українсько-польських відносин у період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., зокрема підписання у квітні 1920 р. між Українською Народною Республікою і Польською Річчю Посполитою Варшавської угоди. Окрему увагу приділено оцінкам цієї угоди різними групами українського політикуму та сучасними істориками.

Ключові слова: Варшавська угода, Україна, Польща, конференція, С. Петлюра, Ю. Пілсудський.